

СИНТЕТИЧНА СОЦІОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ НІКОСА МОУЗЕЛІСА

У статті розглянуто, яким чином Нікос Моузеліс будує свою синтетичну соціологічну концепцію, зокрема, в який спосіб йому вдається уникнути і теоретичного редуціонізму, і внутрішньої суперечності між: концептами різних рівнів. З такої точки зору проаналізовано кожен елемент синтезу та його евристичний потенціал.

Без перебільшення можна сказати, що сьогодні панівним є уявлення про соціологію як про мультипарадигмальну науку. Серед іншого, такий погляд передбачає усвідомлення неможливості побудувати «велику теорію» з потужним пояснювальним потенціалом на базі одного з рівнів аналізу та, з іншого боку, відмову теоретиків від необхідності постійного вибору між ними. Така «неможливість "великої теорії"» не тільки легітимізує співіснування конкуруючих концепцій та парадигм, а й постійно підігриває цікавість до теорій, зосереджених на подоланні дихотомій та суперечностей, що традиційно були в основі поділу на різні теоретичні підходи, школи тощо.

Загально визнаним став поділ цих синтетичних теорій на такі, що намагаються поєднати макро- та мікрорівні аналізу та зосереджені на подоланні проблеми поєднання агентності й (соціальної) структури і їх взаємозумовленості, без надання засадничої переваги тій чи іншій стороні. На цьому тлі вирізняється теоретична концепція Нікоса Моузеліса, що є прикладом не тільки синтезу структура-агентність, а й водночас синтезом макро-мікро підходів. Проте слід зазначити, що синтез структура-агентність посідає в теорії Моузеліса центральне місце. Власне, сам він говорив про розрізнення макро-мікро як скорочення для цілої низки окремих теоретичних дискусій, а тому потрібно позбутися цього розрізнення, замінивши дихотомією структура-агентність або розрізненням соціальної та системної інтеграції [1].

У статті проведено аналіз основних теоретичних і методологічних засад соціологічної теорії Моузеліса. порушені в статті питання є особливо актуальними в контексті розвитку сучасної теоретичної соціології в Україні, оскільки, попри наявність публікацій та досліджень концепцій синтезу різних рівнів, теоретичні й методологічні підходи, запропоновані Моузелісом, залиша-

ються маловідомими, незважаючи на їхній потенціал для практичних досліджень, особливо в межах політичної та історичної соціології.

З-поміж інших спроб синтезу, підхід Моузеліса вирізняється як за теоретичною настановою, так і за принципом побудови. Одним із наслідків цього, власне, і є «синтез синтезів» у його соціологічній концепції. Моузеліс будує власну теорію на критиці, реструктуруванні та інтегруванні інших концепцій. Так, наприклад, він не тільки синтезує теорії Маркса та Парсонса, а й намагається інкорпорувати теоретичні розробки Гідденса, «реструктурувати теорію структурації». Разом з тим він не претендує на універсальність та домінування своєї теорії. За його власним висловом, «завдання соціологічної теорії полягає не в ... пошуку принципово "нового"», і не в імперіалістичному нав'язуванні логіки (суб'єктивістської чи об'єктивістської) якоїсь однієї парадигми, ... завданням є ... побудова моста між парадигмами задля збільшення комунікації між теоретичними підходами, внаслідок чого відстані між ними будуть подолані, але водночас не буде зруйновано автономну логіку наявних парадигм» [2].

Моузеліс наголошує важливість саме соціологічної, а не соціальної теорії, як прояву відмінної, насамперед від філософії, соціологічної практики, і вважає зайвою «філософську легітимізацію» свого підходу, наприклад, звернення до філософського реалізму чи онтологічного аргументування природи людської суб'єктивності [3]. Власне, сама соціологічна теорія для нього є «[концептуальним] інструментом», за допомогою якого соціологія виконує своє завдання показати як соціальні єдності конституюються, відтворюються і трансформуються» [4].

Вже у своїх ранніх працях із теорії організацій та порівняльної історичної соціології Моузеліс намагається утриматися від трьох головних типів

редукціонізму у соціології - редукції системних/колективних реальностей до індивідуальних акторів, редукції історичних процесів і контекстів до взаємодії внутрішніх систем і редукції політичного та культурного до економічного, що є типовим для марксизму. Водночас Музеліс намагається уникнути також реїфікації, так само, як і послідовно відкидає звинувачення, що його концепція колективних акторів є одним із її проявів [5]. Тобто, за Музелісом, якщо припустити можливість виокремлення соціальних процесів координування, прийняття рішень та репрезентації, то цілком прийнятно буде говорити про мету, інтенції та стратегії не-індивідів (наприклад, колективів чи груп). Реїфікація відбувається тоді, коли концептам систем приписують характеристики притаманні виключно акторам чи групам, тобто коли «частини розглядаються як актори» [цит. за: 6]. Найяскравішим прикладом реїфікації є підхід Парсонса.

Загалом, Музеліса найбільше цікавить (макро-) проблематика масштабних історичних перетворень і розвитку, він вважає, що саме вони, через свою складність і комплексність, є найбільшим випробуванням для соціології та соціальної теорії. Отже, він виступає проти тенденцій ігнорувати макрофеномени чи виводити їх із безпосередньої взаємодії акторів або ж властивостей акторів (як це робить, наприклад, теорія раціонального вибору).

Водночас Музеліс постійно наголошує важливість мікрорівня та акторів, особливо для аналізу інститутів влади та способів впливу. Тут Музеліс знаходить «союзника» в локвудівській інтерпретації марксизму і його поняттях соціальної та системної інтеграції. Розглянемо це детальніше.

Локвуд намагається поєднати загальний функціоналізм і конфліктну теорію з метою розвитку новаторської теорії, яка б аналітично поєднувала соціальну і системну інтеграцію для аналізу соціального світу. Локвуд зазначає, що потрібно виявити дискусію щодо «штучної дихотомії» між соціальною та системною інтеграцією всередині контексту більш загальних проблем соціальної теорії. Найбільше це стосується двох традиційних питань - проблеми соціального порядку та проблеми структури і агентності [7]. При цьому для першого принциповим є не тільки те, як соціальний порядок конституюється, а й те, як він розуміється. Наприклад, функціоналісти, наслідуючи Дюркгейма, наголошують на системі спільних цінностей та норм як такій, що є базисом для соціального порядку. Тоді як у марксистській традиції інтеграція капіталістичних

суспільств відбувається завдяки «відповідності» між продуктивними силами і виробничими відносинами [8]. У першому випадку зроблено акцент на соціальній інтеграції, тоді як у другому соціальний порядок забезпечується системною інтеграцією. Отже, за Локвудом, конкретний зв'язок між соціальною та системною інтеграцією вже міститься у певній метаперспективі, через яку суспільство сприймається чи аналізується. Заклик Локвуда аналітично поєднати соціальну та системну інтеграцію є, таким чином, усвідомленням важливості та пов'язаності інтерактивного й системного аспектів суспільства і неможливості редукувати один із них.

Варто зазначити, що досить поширеним є ототожнення соціальної та системної інтеграції («людей» і «частин») із, відповідно, агентністю і структурою. Проте багато дослідників говорять про некоректність такого ототожнення. Так М. Перкман стверджує, що якщо «парадоксальні стосунки структури і агента лежать в основі теоретичної проблеми, розрізнення між соціальною і системною інтеграцією є, радше, теоретичним інструментом» [9]. Наприклад, «структуралістське» вирішення проблеми «структура-агент» може бути скомбіновано як з поглядами, сфокусованими переважно на соціальній інтеграції (нормативний функціоналізм), так і зосередженими на системній інтеграції (структуралістський марксизм). Більш того, виходячи з оригінального розуміння цих понять у Локвуда, агент може впливати на системну інтеграцію так само, як структура - на соціальну [10].

Отже, марксизм не зводить системні зв'язки (способи виробництва) до соціальних зв'язків між людьми (класів). Доля системи частково перебуває в руках акторів. Проте недоліком марксизму є економічний редукціонізм. Музеліс аргументує потребу поєднання політичної економії Маркса та політичної соціології Вебера з метою адекватного аналізу інституцій та систем [11]. Власне, поєднує він не так Маркса і Вебера, як Маркса і Парсонса. Головним недоліком теорії Парсонса (і функціоналістської та інтерпретативної соціології взагалі) Музеліс вважає «неадекватну концептуалізацію колективної дії та її артикуляції щодо інституційних структур складних суспільств» [цит. за: 12].

За Музелісом, чотири функціональні предиспозиції Парсонса визначають необхідні умови існування інституцій та організацій. Тобто «колективності» (наприклад, школи чи бізнес установи) мають потребу в ресурсах (адаптація), ефективному керівництві (ціледосягнення), організації та мотивації особового складу (інтеграція)

і певній орієнтації на культурні цінності (латентність) [13]. Однак ці необхідні умови не є достатніми причинами для пояснення власне самих інституцій. Потрібна певна дія, а саме дія колективних акторів, які займають позиції у розподілі праці та ієрархіях, спрямована на досягнення певних інтересів [14].

Парсонс пояснює, чому потрібні інституції, тоді як Маркс із його концептом способу виробництва, розширеним на політичну та економічну сфери, пропонує погляд на те, як інституційні елементи і актори взаємопов'язані всередині них. Якщо Маркс пов'язує інституціональні (системні) зв'язки із соціальними зв'язками акторів через концепції продуктивних сил і виробничих відносин, то Моузеліс говорить про, відповідно, «технології» продукування ресурсів і відносини «апропріації». Ще одне поняття, ідеологія, використовується для надання легітимності відносинам апропріації.

Наступним важливим елементом теорії Моузеліса є концепція ієрархій. Власне, саме всередині цієї концепції Моузеліс і здійснює синтез структури і агентності. Саме ієрархія визначає тип відносин, який застосовується до компонентів інституцій (правил і ролей, тобто системної інтеграції) до учасників взаємодії (виконавців ролей та колективних акторів, тобто соціальної інтеграції), і потенційних варіацій агентності та (структурних) обмежень [15]. Інституції є відносно фіксованими, організованими ієрархічними порядками ролей та правил і надають певну владу акторам, які займають позиції у них. Однією із головних характеристик ієрархій є відносна незалежність їхніх рівнів. Тобто будь-яка підсистема є відносно незалежною від системи вишого рівня і навпаки. Це стосується як організації підсистем, так і правил та ролей всередині них. «Принцип ієрархізації соціальних систем передбачає, що система, яка підпорядковується ... має достатній рівень автономності... щодо системи, яка підпорядковує» [16]. Більше того, кожен рівень має специфічні емерджентні властивості, які надають акторам принаймні певну агентність. Отже, саме відносини підпорядкування визначають рівень вияву агентності та (структурних) обмежень, які притаманні тому чи іншому рівню (мікро-, мезо- або макро-), на якому діє актор. Моузеліс уникає реіфікації, концептуалізуючи таким чином структурні обмеження, бо, власне, самі ці обмеження є наслідком позиції відносно інших акторів з іншим рівнем чи типом влади. Тому саме відносини з іншими ієрархічно розташованими акторами, з якими відбувається взаємодія, і є (структурними) обмеженнями.

Інституції надають позиційного, або ж систематичного, виміру соціальному життю, проте позиції мають реалізовуватися в процесі інтеграції. Як наслідок, у «соціально інтегративному» вимірі соціального життя актори (індивіди чи групи індивідів), використовуючи потенціал своїх позицій намагаються утримати чи покращити свої відносні положення в «іграх». Моузеліс, так само як і Бурдье, стверджує, що люди беруть участь у соціальних іграх, користуючись певними правилами, щоб грати більш ефективно. Проте, на відміну від Бурдье, він розводить позицію та диспозицію у таких іграх [17]. Це має кілька наслідків. По-перше, ієрархії більше не детермінують результати гри — актори, які займають вищі позиції, не обов'язково найбільш ефективно їх використовують або ж мають кращу вдачу і, як наслідок, можуть доволі часто програвати. По-друге, інтерактивно-ситуативний вимір гри є унікальною комбінацією, а отже, реальний результат може розходитись з тим, який очікувався, виходячи із наявного розподілу влади між акторами та диспозиціями конкурентів. Такі особливості вияву агентності в соціальних іграх (а всі інтеграції акторів є, власне, соціальними іграми) призводять до того, що наприклад, історія є відкритою і непередбачуваною. З іншого боку, під час аналізу гри треба звертати увагу на відносини між позиційними, диспозиційними та інтерактивно-ситуативними факторами, комбінація яких завжди є унікальною [18]. Результатом гри є підтримка чи трансформація розподілів відносної переваги/програшності та формування чи переформування альянсів та компромісів акторів.

Отже, за Моузелісом, структури як інституційні чи ситуативні ієрархії кондиціонують агентність, яка, в свою чергу, через соціальні ігри відтворює або ж трансформує структурні ієрархії. Структура і агентність, таким чином, є взаємозалежними, але не ідентичними (тобто має місце дуалізм структури і агентності, а не їх дуальність), розділеними процесом історії дійсних взаємодій між макро-, мезо- і мікроакторами. Варто зазначити, що Моузеліс окремо не наголошує на їхньому часовому аспекті (порівняно з Арчер), темпоральність є імпліцитно включеною у його концепцію синтезу структури і агентності.

Як уже зазначено вище, Моузеліс постійно намагається вдосконалити свою концепцію, інкорпорує до неї елементи тих теорій, які він критикує. Найпомітнішим прикладом такого «включення» є його спроба вдосконалити та інкорпорувати теорію структурації Гідденса, сам

він називає її «реструктуруючою теорією структури» [19].

Гідденс визначає структуру як певний перелік правил та ресурсів, що актуалізується під час дії агентності, подібно до граматичних правил. Музеліс йде далі і пропонує скористатися розрізненням між парадигматичними та синтагматичними правилами, яке використовується у структурній лінгвістиці. Таким чином, розуміння структури у Гідденса буде парадигматичним переліком правил, які, наприклад, визначають використання певної частини мови і є віртуальними, бо визначають тільки умови можливості вжитку, а не конкретні ситуативні чи історичні випадки. Синтагма є певною дійсною послідовністю, що утворюється через мобілізацію парадигматичних правил. Отже, синтагма постулює не вертикальні відносини визначення, а горизонтальну локалізацію і темпоральну послідовність [20]. Такі синтагматичні правила є, за Музелісом, іншим аспектом структури, а тому структура є тільки частково віртуальною.

Наступним аспектом, який змінює Музеліс, є питання рефлексивності свідомості агента (актора). На противагу Гідденсу, який надавав виняткового значення рутинізованій практиці та, відповідно, припускав широке використання нереклексивної практичної свідомості, коли правила та ресурси (тобто структура) сприймаються як такі, Музеліс наголошує, що так само часто актори виявляють «дискурсійну» свідомість і рефлексивність та детально аналізують кожний вчинок, а отже, говорити про рутинізацію практик не можна.

Здійснюючи «реструктуризацію теорії структури», Музеліс начебто повертає Гідденса від дуальності структури і агентності до їх дуалізму. Власне, Музеліс намагається зберегти концепт дуальності у своїй «реструктуризації», але при

цьому постійно повертається до застосування свого концепту ієрархій і розрізнення на системне та соціальне інтегрування, які імпліцитно містять принцип дуалізму. Ці теоретичні спроби Музеліса можуть бути прикладом неможливості редукувати дуалізм (принаймні аналітичний) структури та агентності до поєднання їх у межах принципу дуальності.

У результаті всіх проведених синтезів Музеліс отримує потенційно дуже сильний, особливо для аналізу макропроцесів, інституцій, соціальних систем та організацій, теоретичний та методологічний інструментарій. Він переконливо демонструє його можливості у своїх дослідженнях соціального розвитку напівпериферійних країн (у термінах І. Валлерстайна), зокрема Греції (куди він сам її відносить), а також у працях із соціології організацій².

Об'єднання синтезу структури і агентності та поєднання поглядів Парсонса із концепцією Маркса дає йому можливість говорити про об'єктивну необхідність існування інституцій та організацій у всіх сферах суспільства і постійну продуктивну активність акторів у межах цих інституцій і в процесах, які виробляються або продукуються та перетворюють їх. Принципово важливим є наголос Музеліса на тому, що власне системи нічого не роблять - це виключно прерогатива акторів, індивідуальних або колективних на всіх рівнях (макро-, мезо- і мікро-) соціального життя. Більше того, завдяки розведенню диспозицій та позицій і вияву агентності у соціальних іграх, з яких складається соціальна взаємодія, Музелісу вдається знайти баланс між роллю особистості й організації чи інституції в історії, стверджуючи, що як неможливо уявити її без впливових постатей, так само не можна нехтувати і організаціями.

1. *Mouzelis N.* The Interaction Order and the Macro-Micro Distinction // *Sociological Theory*, - 1992.- Vol. 10,- #1 (Spring).-P. 122-128.
2. *Mouzelis N.* *Sociological Theory: What Went Wrong*.- New York: Routledge, 1995.- P. 114.
3. *Parker J.* *Structuration*.- London: Open University Press, 2000,- P. 90.
4. *Mouzelis N.* *Sociological Theory: What Went Wrong*.- New York: Routledge, 1995,- P. 150.
5. *Parker J.* *Structuration*.- London: Open University Press, 2000,- P. 87.
6. Ibid.
7. *Perkmann M.* *Social Integration and System Integration: Reconsidering the Classical Distinction II Sociology*,- 1998.- Vol. 32,- No. 3 (August).- P. 493.
8. *Mouzelis N.* *Social and System Integration: Lockwood, Habermas, Giddens II Sociology*,- 1997,- Vol. 31.—P. 111-119.
9. *Perkmann M.* *Social Integration and System Integration: Reconsidering the Classical Distinction II Sociology.* - 1998,- Vol. 32,- No. 3 (August).- P. 493.
10. Ibid.
11. *Parker J.* *Structuration*.-London: Open University Press, 2000.- P. 89.
12. Ibid.
13. *Mouzelis N.* *Sociological Theory: What Went Wrong*.- New York: Routledge, 1995.- P. 131-132.
14. Ibid.
15. *Parker J.* *Structuration*.- London: Open University Press, 2000.- P. 91.

¹ Детальне обговорення у [21].

² Майже повний перелік праць Музеліса можна подивитися у [22].

16. Mouzelis N. Sociological Theory: What Went Wrong.- New York: Routledge, 1995.- P. 168.
17. Ibid.-P. 110.
18. Ibid.-P. 108.
19. Mouzelis N. Restucturing Structuration Theory II Sociological Review.- 1989.- V. 376.- P. 613-635.
20. Mouzelis N. Back to Sociological Theory.- Basingstoke: Macmillan, 1991.-P. 25-47.
21. Healy K. Conceptualising Constraint: Mouzelis, Archer and the Concept of Social Structure II Sociology.- 1998.- Vol. 32.- No. 3 (August).- P. 509-522.
22. Parker J. Structuration.- London: Open University Press, 2000.-P. 131-132.

A. Osypchuk

NICOS MOUZELIS' SYNTHETIC SOCIOLOGICAL THEORY

This article discusses the way in which Nicos Mouzelis develops his synthetic sociological theory and avoids both theoretical reductionism and inner contradictions between different levels concepts. From this perspective the author analyse each step of the synthesis its heuristic potential.